

Yayın Kritiği:

TARİHİ YAPANLAR TARİHİ YAZANLAR

J. H. ELLIOT

Çev. Ebru Sürmeli, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2016, 240 s.

Halil İbrahim EROL*

History in the Making adıyla 2012'de Yale Üniversitesi yayınları arasından çıkan ve Türkçe'ye kazandırılan kitap; Neden İspanya? Ulusal ve Ulus-ötesi Tarih, Siyasi Tarih ve Biyografi, Çöküşün Algılanışı, Sanat ve Kültür Tarihi, Karşılaştırmalı Tarih ve Daha Geniş Bir Bakış Açısı isimleri altında yedi bölümden müteşekkildir. Kitabın baş kısmına yazarı Türkiye'deki okuyuculara tanıtmak maksadıyla kısa bir öz geçmiş ve yazarın yaptığı çalışmalardan bazıları eklenmiş olduğu görülmektedir. Fakat çevrilen kitabın aslına sadık kalınarak dipnotların kitabın sonuna yerleştirilmesi başvuruyu güçleştiren bir durum arz etmiştir. Diğer taraftan kitabın, Elliot'un Türkçe'ye çevrilen ilk kitabı olma özelliği taşıdığını hatırlatmak yerinde olacaktır.

Eser, muhteva açısından yazarın saha çalışmaları ve tarih alanındaki usule dair değerlendirmelerinin bir araya getirilmiş halidir. Yeni bir isimlendirme yapmak gerekirse, akademiyoğrafi (akademik biyografi) diyebileceğimiz bir türe dâhil edilebilecek olan çalışma, yazarın otobiyografik tarzda ama sadece akademik çalışmaları etrafındaki hayatından daha doğrusu ilmi çalışma hayatından bahsettiği bir içeriğe sahiptir. Bu minvalde Oktay Özel tarafından kendi doktora çalışmasının nasıl ortaya çıktığını detaylı bir şekilde ele aldığı Türkiye 1643: Goşa'nın Gözleri isimli basılan kitap bu türün Türkiye'deki mevcudiyetine örnek olarak zikredilebilir.

* Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Tarih Bölümü / Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü.

Akademisyenlerin akademyografik tarzda yazdıkları kitapların okuyucunun önüne nihayete ermiş olarak gelişinin öncesindeki aşamaları, yani tarihçinin mutfağını ya da sahne arkası seti göstermesi hem eserin takdir edilmesi hem de metnin nasıl teşekkül ettiğini ortaya koyması açısından eserlerin kendilerinden daha önemli olduğu bile söylenebilir. Tarihçiler açısından ise böyle bir tecrübenin paylaşılması daha da hayati bir önemi haizdir kuşkusuz. Dolayısıyla bu tür akademyografik eserlerin tarihçilere özellikle de genç tarihçilere hem usulen hem de çalışma alanlarını belirlemede kazandıracak çok şey olduğunu söylemek abartı olmayacaktır. Elliot'un da bu endişeleri paylaşarak eserini kaleme aldığı söylenebilir.

Elliot kitabının ilk bölümünden de anlaşılacağı üzere İspanya tarihi üzerine etraflı araştırmalar ve yayınlar yapmış İngiliz kökenli bir tarihçidir. 1930 doğumlu Elliot'un 60 seneye uzanan akademik çalışmalarını ele aldığı bu eseri İspanya tarihi olduğu kadar Avrupa tarihi hatta Atlantik tarihine ve buna paralel olarak Batı'daki tarih metodolojisine dair gelişmelerin, açılımların, zorlukların ve yeni imkânların izlenebileceği bir muhtevayı kendinde barındırmaktadır.

Elliot önsözünde, çalışma ve yazılarının bilgisayarın yaygınlaşp genelin kullanımına girmezden önce tamamlandığını ve kendisinin dijitalleşme öncesi kuşağın bir temsilcisi olduğunu; kütüphane ve arşivlerin kapanış saatlerinin sınırladığı koşullarda çalıştığını ve geçmişin kendisini sunduğu bu bilgi yığınıyla mücadele ederken elinde bir kalem ve not defterinden başka bir silahı olmadığını; dolayısıyla gelecek nesillerin seleflerinin yaptıklarına hayretle bakarak büyük boşluklar karşısında şaşkınlık duyabilecekleri ifade etme gereği duymuş olduğu görülmektedir (s. XIV-XV). Bu satırlar XX. yüzyılın ikinci yarısında ne tür sıkıntılarla yüzleşerek araştırmalarını yapmaya çalıştıklarını özetler mahiyettedir. Şüphesiz, mevcut koşulların Türkiye'deki tarihçiler için de geçerli olduğu Oktay Özel'in mezkûr kitabından yola çıkılarak kolaylıkla söylenebilir.

Elliot, kitabın ilk bölümünde neden ve nasıl İspanya'yı çalışma sahası olarak seçtiğini ortaya koymaya çalışıyor. İspanya tarihine karşı ilgisinin tesadüfen başladığını, 1950 senesi Cambridge Üniversite tarih bölümü birinci sınıf sonunda katıldığı 6 haftalık bir İspanya gezisi ertesi İspanya'ya karşı kendisinde büyük bir ilgi uyandırdığını dile getiriyor (s. 19-20). Gezi dönüşü Herbert Butterfield (1900-1979) ile bu konuya dair danıştığını ve kendisinin Britanya üniversitelerinde İspanya tarihi çalışmaları konusunda daha çok malumata ihtiyaç olduğunu söyleyerek Elliot'u bu

alandaki çalışmaya teşvik ettiğini belirtmektedir (s. 22). Elliot'un İspanya tarihi alanında ne çalışacağını belirleyen şeyin IV. Philip'in veziriazamı/başbakanı olan Kont Dük Olivares'e (1587-1645) ait Diego Velázquez'in (1599-1660) Olivares'i at üstünde şaha kalkmış vaziyette resmettiği tablo olduğu anlaşılmaktadır (s. 23). Bunun üzerine İspanya sanat ve edebiyatının altın çağı olarak bilenen erken XVII. yüzyılına dair kendisinde merak uyandırdığını (s. 24) ve yazar, incelemelerini sürdürdükçe XVII. yüzyıl İspanyası'nın tarihçiler tarafından adil muamele görmediği bir tabloyla karşılaştığını dile getiriyor (s. 25). Doktora tez konusu belirlemek için yapmaya devam ettiği literatür araştırmaları esnasında Martin Hume'un (1847-1910) 1907 senesinde İspanyol bir dergide "Kont Dük'ün Merkezileştirme Siyaseti"ne dair yazdığı bir makaleyi okuduğunda aradığı konuyu bulduğunu düşünerek tezini "Kont Dük Olivares ve Merkezileştirme Siyaseti" üzerine yapmaya karar verdiğini ifade ediyor (s. 27).

Elliot Simancas arşivindeki araştırmaları sonucunda "ülke içi reformlara" ve "merkezileşmeye" dair herhangi bir ize rastlayamamış; Kral'ın Olivares'e devlet evrakını elinde tutma izni verdiği bilgisinden yola çıkarak rotayı Kont Dük'ün görev süresince bir araya getirdiği büyük kütüphanesine çevirmiştir (s. 31). Ancak ölümünden sonra kitaplarının çoğunun satılmış olması ve küçük bir kısmının ise Alba Dük'üne kaldığı bilgisi yazarı bu istikamette yönlendirmiştir. Fakat Elliot bütün koleksiyonun 1974-1975 yıllarında Madrid'teki Buenavista Sarayı'nda çıkan iki yangında tamamen yok olduğunu dehşet içinde öğrenecektir (s. 32). Başlamadan sonu eren bir çalışma. Tarihçilerin çoğu zaman karşılaştıkları bir sorun. Elliot da böyle durumlarda tarihçilerin esnek olması gerektiğini hatırlatıyor (s. 32). 1640'taki Olivares'in merkezileştirme politikasının Katalonya ve Portekiz'de isyana yol açtığı bilgisi Elliot'un önüne yeni imkânlar açmış ve Katalonya tarihini İspanya tarihinin bir parçası olarak görmesinden dolayı tercihini Barselona'daki Aragon Arşiv'inden yana kullanmış ve bu sefer bol miktarda belge bulmuştur (s. 34). Elliot'un tezi *The Revolt of the Catalans: A Study in the Decline of Spain, 1598-1640* ismiyle 1963 senesinde basılmıştır (s. 42). Yazar hem tezini hem de *Imperial Spain* (1963) adlı kitabını yazarken kendisinin ait olmadığı bir toplumu çalışmanın bir tarihçi olarak avantajları olduğu kadar dezavantajlarının da bulunduğunun farkına vardığını okuyucusuyla paylaşmaktadır. Dezavantajlı yönü, örneğin Protestan İngiliz bir tarihçinin Katolik İspanya tarihini çalışması, tarihçinin yabancı bir toplumunu bütünüyle kavramasının güç, hatta imkânsız olmasıdır. Aslında Leslie Poles Hartley'nin (1895-1962) *The Go-*

Between isimli romanının giriş cümlesindeki “geçmiş yabancı bir ülkedir” şeklindeki tespitinden yola çıkılarak tüm tarihçilerin ait olsun ya da olmasın üzerinde çalıştıkları geçmiş toplumlara tarihin doğası itibariyle bir şekilde yabancı oldukları ya da yabancı kalacakları genellemesi yapılabilir (Hartley, 2002: 17). Avantajlı tarafı ise kuşkusuz, yerel halk kendi geçmişlerini fazlasıyla kanıksadığından, onların gözden kaçırdığı noktaları görebilmektir (s. 45). Martin Bernal’ın ileri sürdüğü gibi paradigmayı yıkanların çoğu zaman dışarıdan gelenler olduğu bir gerçektir (Bernal, 2003: 52). Elliot’un dediklerine, yabancı bir toplumu çalışanların birçok önyargıdan azade, siyasi ve ideolojik anaforlardan uzak bir şekilde nispeten daha “objektif” araştırmalar yapabileceği ihtimali de eklenebilir. Bu bağlamda Elliot da İspanya’yı İspanyol olmayan bir halka anlatabilmek için derine işlemiş önyargıların sorgulanması ve aksinin ispatlanması icap ettiğini hatırlatmakta ve İspanya hakkındaki bilgisi birkaç çarpık imajdan ibaret bulunan İspanya ile vakit kaybetmeye ne gerek olduğunu merak eden uluslararası bir okuyucuya İspanya’yı anlatmanın sürekli bir mücadeleyi gerektirdiğini dile getirmektedir (s. 52). Fakat diğer taraftan putlara saldıran ve mitleri dağıtmaya çalışan Elliot, kendisini ezilen bir halka karşı sempati besleme ve bir tarihçi olarak ülke geçmişindeki geleneksel anlamda ihtişamlı bir döneme dair pek de hoş olmayan gerçekleri ortaya koyma arasında denge aramaktan kaynaklanan bir gerilim içinde bulmuştur. Dahası, doğal olarak tarafsız yabancı bir tarihçiden kendi tarihlerine dair onların yorumlarını haklı çıkaracağı beklentisi, tarih anıtında kutsallaştırılmış tarihi kişiliklerin kusurlu taraflarını ortaya çıkaran Elliot’u “karşı tarafa satılmış” bir kişi olarak görmeye kadar götürecektir (s. 58).

Elliot Imperial Spain’i yazarken özgücülük duygusunun, seçilmiş ulus sendromu denebilecek ortak zihin yapısını yaratmaya muktedir oluşunu fark ettiği dile getirir. Ve bu sendroma yenik düşen uluslar Tanrı tarafından kendilerine, yalnızca onlar tarafından gerçekleştirilebilecek ilahi bir görev verildiğine inanmışlardır. Elliot, Katolik Kilisesi’nin ülküsünü savunmaya, desteklemeye ve yaymaya yönelik ilahi bir görev üstlendiğine inanan 16. yüzyıl İspanyası’nın bu sendroma yakalanmış bir ulusun çarpıcı bir örneğini oluşturduğunu söylemektedir. Diğer taraftan Katalan halkının, tarihi kendi kimliklerini yok etmeye ve yaşam tarzlarını baltalamaya çalışan Kastilyalı komşularına karşı verdikleri mücadelenin öyküsü olarak gördüklerini dile getirir. (s. 59-60). Ulusal tarih doğası gereği teleolojik ve öyle olması hasebiyle de indirgemecidir. Dolayısıyla alternatif hikâyelerin er ya da geç beraberinde rahatsızlık veren sonuçlarla

yüzeyle çıktıkları bir gerçektir. Ulusal tarih ne kadar fosilleşirse, duyulan rahatsızlık da o derece şiddetli ve sancılı olacaktır (s. 64).

Elliot, *The Count Duke of Olivares: The Statesman in an Age of Decline* (1986) isimli eserinin çalışma safhalarına değindiği kısımlarlarda geçmiş, “büyük adamlar” tarihi bakış açısıyla incelemenin tehlikelerine dikkat çekmektedir. Ayrıca geçmişe ait karakterlerle çalışma esnasında yakın temasta olmak, kaçınılmaz bir şekilde dünyaya onların gözleriyle bakmayı beraberinde getirebileceği uyarısında bulunur. Empati kurmanın biyografi sanatının bir parçası olduğunu ancak ihtiyatlı davranılmadığı takdirde empatinin sempatiye dönüşebileceğini hatırlatır. Binaenaleyh biyografiye konu olan kişiyi çok iyi tanımak ve çalışma esnasında objektifliği korumak bitmek tükenmek bilmeyen bir mücadeleyi gerektirmektedir (s. 103-104).

Çöküşün Algılanışı isimli dördüncü bölümde ise Elliot’un, 17. Yüzyıl İspanyol seçkinlerin tavır ve davranışlarına dair şu yorumları dikkat çekicidir: “Her şeyini İmparatorluğa yatırmış ve küçülen bir mirasın gitgide değerini kaybeden kalıntılarıyla çevrili bir toplumun varisleri, kriz anında anılarını bir kenara bırakmayı ve yaşamlarının antik kalıplarını değiştirmeyi gururlarına yediremediler” (s. 119). “Uzun zamandır başarıya ulaşmış, kemikleşmiş elit sınıflar, uzun süredir besledikleri özelemleri ve zihinsel yaklaşımları atıp yeni zamanlara kolay kolay uyum sağlayamıyorlar. Bu yöndeki başarısızlıkları da ancak karşılaştıkları zorlukları alevlendirmeye ve çöküşün yarattığı psikozy yoğunlaştırmaya yarıyor” (s. 136).

Bu değerlendirmelere, Osmanlı tarihiyle alakalı “gerileme ve çöküş” tartışmalarında meseleye dâhil edilerek yeni bir bakış açısı ortaya konmanın yolları aranabilir. Zira Elliot’un “bazıları İspanya’nın çağın gerisinde kaldığına ve ancak başarılı Avrupalı rakiplerinden öğrendiği takdirde yetişebileceğine inanırken, diğerleri geçmişteki başarılar ve zaferlere takılıp kaldılar” şeklindeki yorumundan yola çıkarak Osmanlı tarihiyle benzerlikler kurulup çöküşün algılanmasına dair yeni yorumlar getirilmesinin önü açılabilir. Tüm bunların ötesinde Elliot, çöküşün göreceli- ya da nadir de olsa- mutlak manada olabileceğini veya ikisinin bir bileşkesi şeklinde gerçekleşeceğini beyan eder. Ancak her üç durumda da algının etkisinin, ölçmenin önünde güçlük ve engel oluşturduğunu belirtir (s. 136). Bu aşamada devreye karşılaştırmalı tarih usulü sokulabilir.

Karşılaştırmalı tarih çalışmaları yaklaşık bir asırlık bir geçmişe sahiptir. Her ne kadar 1928’de Oslo’da düzenlenen Altıncı Uluslararası Tarih Bilimleri Kongresi’nde

Marc Bloch (1886-1944) tarafından yapılan etkileyici çağrı akabinde yaygınlık kazanmaya başlamış olsa da; öncesinde Belçikalı tarihçi Henri Pirenne (1862-1935) 1923'te ve daha evvelinde ise Fransız meslektaşı Charles-Victoire Langlois (1863-1929) 1890'da benzer çağrılarda bulunmuşlardı. Ancak Elliot, sistematik karşılaştırmalı tarihin, geçmişe yaklaşım biçimleri açısından pek kıymeti bilinmeyen bir cevher olarak kaldığını düşünmektedir (s. 175). Bunun nedenlerinde biri olarak Elliot, tarihçilerin çoğunun analiz yönünden eksik olan anlatı tarzında çalıştıklarını; hâlbuki karşılaştırmalı tarihin analitik bir yaklaşıma ihtiyaç duyduğunu söylemektedir (s. 177). Karşılaştırma iki tarzda icra edilebilir: Karşılaştırılan şeyleri vurgulayan genel bir kaide tespiti için ya da karşılaştırılan şeylerin eşsizliğini göstermek ve onu diğerlerinden ayırmak için yapılabilir. Birincisiyle sosyolog, ikincisiyle tarihçi çalışır (s. 176). Bloch'a göre tarihçiler karşılaştırmalı yöntemle bir toplumun ayırt edici özelliklerini diğer çağdaş toplumlarda bulunup bulunmadığını tespit ederek açıklayıcı varsayımları test edebileceklerini söyler (s. 181). Dolayısıyla Bloch, karşılaştırmalı araştırmaların tek başlarına bölgesel nedenlerin yarattığı bozuk serabı dağıtabilecek bir güce sahip olduğunu öne sürmektedir (s. 181). Şüphesiz bu, mikro anlamda milliyetçi bakış açısıyla yapılan tarih çalışmalarının sundukları çarpık ve dar kapsamlı geçmiş tablosunu düzeltereceği ve daha sağlıklı bir zemine çekeceği gibi makro anlamda da Avrupa-merkezci bakışın hâkim olduğu ulus üstü tarih anlatısını ıslah edecek bir imkân sunabilir. Diğer yönden, karşılaştırmalı tarih uygulamasında benzerlikler kadar zıtlıkların da teşhis edilmesi çalışılan mevzuların bütünlüklerinin sağlanmasında önemli bir husustur. Fakat bazen zıtlıkların kavuşamayacak kadar keskin durması ortaya konan çabaların anlamını sorgulatacak derecede olabilmektedir. Bu minvalde karşılaştırmalı girişimin merkezinde benzerlikler ve farklılıklar arasındaki inatçı gerilimi kabullenmek icap edecektir (s. 182). Şu bir gerçek ki, karşılaştırmalı tarih çalışmalarında karşılaştırılan toplumların ve olayların eşit şekilde iyi belgelenmesi çoğu zaman yapılamamaktadır. Buna binaen tarihçilerin kaçınılmaz olarak adil karşılaştırma yapma görevini her zaman tam manasıyla ifa ettikleri söylenemez. Diğer bir ifadeyle Elliot, tarihçilerin üzerinde çalıştıkları toplumların her ikisine ya da tümüne aşina olmadıklarından asimetric bir karşılaştırma yaptıklarına dikkat çeker (s. 184). Bu durumda, benzerlik kurulurken temel alanın toplum, dönem ya da hadiselerin karşılaştırmaları yapılırken diğer toplum, dönem veya olaylar, temel alınanları doğrulamak, anlamlandırmak için kullanılabilir. Bu da karşılaştırmada tali kalan unsurların bozularak meseleye dâhil edilmesine yol açabilir. Dahası yapılan

karşılaştırmayı anlamsız kılacak bir noktaya kadar evrilebilir. Hülasa karşılaştırmalı tarih araştırmaları isminin taşıdığı cazibenin gerisinde ciddi zorluklarla tarihçileri beklemektedir.

Eliot Daha Geniş bir Bakış Açısı isimli son bölümde J. H. Hexter'in (1910-1996) "dallandıran tarihçiler" ve "yığın tarihçiler" isimlendirmesi ile Emmanuel Le Roy Ladurie'nin (1929-) "yer mantarı avcıları" ve "paraşütçüler" şeklinde tasniflerini alıntılanarak tarihçilik alanındaki mikro daralmaları ve makro genişlemeleri tartışmaya açıyor (s. 201). Tanımlamalardan anlaşılacağı üzere birinci gruptaki tarihçiler, yoğun ve dar odaklı, mikro çalışmalar ortaya koymaya çalışırken ikinci gruptakiler büyük kalibreli, geniş ölçekli bakış açısının hâkim olduğu genelleyici araştırmalar yapmakta oldukları ifade ediliyor. Elliot, ayrımların gerçekte bu kadar keskin olmayabileceğini; tarihçilerin her iki yaklaşımı mezcetmeye muktedir olduklarını; iki yaklaşımın uyum içinde var olması gerektiğini ve genelle ayrıntıların harmanlandığı bir sentez üretilebileceğini ileri sürer. Diğer taraftan yoğun uzmanlaşma, tarihçilerin sayısının artması ve buna paralel olarak üretilen çalışmaların ziyadeleşmesinin ister istemez tarihçileri daha dar alanlarda çalışmaya zorladığının inkâr edilemez bir gerçek olduğunu Elliot da teslim ediyor (s. 202). Buradaki antagonizmayı savunmak pek mümkün görünmüyor. Ancak şu teklif edilebilir: Bir kısım tarihçiler "dallandırmaya" diğerleri ise "yığmaya" devam edebilirler. Son tahlilde her iki kamp da geçmiş mikroskobik ya da panoramik yönden yansıtmaya devam edebilir. Bu da geçmişin farklı (uzak veya yakın mesafelerden) kadraja girmesi demek olacaktır. Dolayısıyla birbirini besleyen farklı çözünlüklerdeki bir geçmiş resmi, tarihi anlamada daha yararlı bir zemin sağlayabilir.

Elliot küreselleşme olgusu ve dünya tarihi çalışmalarına değindiği kısımda dünya tarihi araştırmalarının küreselleşmeyi tasvir ve tahlil etme biçimini aldığı hatırlatmakla birlikte bu anlatının pratikte Avrupa ile başlayan batılı ya da Avrupalı bakış açısıyla tanımlanan bir kavram olan modernlik ile biten bir hikâyeye kolayca dönüşebildiği uyarısında bulunmaktadır (s. 214). Ve küreselleşmenin de bir anlamda batının kendi ürünlerini, kültürünü ve değerlerini ihraç etmek ve zorla kabul ettirmek çabalarının bir yansıması olarak görülebileceğini ileri sürer (s. 215). Bundan dolayı küreselleşmenin esasen küresel bir tarihe/anlatıya ihtiyaç duyduğunu, bunun da batılı önyargıların, yerleşmiş fikirlerin bir kenara bırakılarak, bütün yolların modernliğe

çıkıldığını düşünen teknolojik türden bir yaklaşımdan kaçınılması gerektiğini hatırlatır (s. 216).

Elliot eserinin sonunda, yapılacak işlerin bitmediğini, öğrenilecek hala çok şeyin olduğunu ve Osmanlı Türkleri konusunda uzmanlaşma yolunda zorluklarla mücadele edilmesi gerektiğini dile getirerek, Ranke'nin (1795-1886) *The Ottoman Turkish and the Spanish Empires in the sixteenth and seventeenth centuries* (1843) adlı eserinin modern bir uyarlamasını yazacak cesarete sahip tarihçileri büyük fırsatların beklediği müjdesini vermektedir (s. 219).

Kaynakça

- Bernal, M. (2003). *Kara Atena: Eski Yunanistan uydurmacası nasıl imal edildi?* Çev. Özcan Buze. İstanbul: Kaynak.
- Hartley, L. P. (2002). *The go-between*. New York: New York Review of Books.
- Özel, O. (2013). *Türkiye 1643: Goşa'nın gözleri*. İstanbul: İletişim.